

П.С. БЕРЗІН

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Том I. Загальні засади

Підручник

*3-тє видання,
виправлене та доповнене*

Київ • Алерга • 2026

УДК 343(1–87)(075.8)
Б48

Автор:

Берзін Павло Сергійович – д-р юрид. наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член Науково-консультативної ради при Верховному Суді.

Рецензенти:

Дудоров О.О. – д-р юрид. наук, проф.;
Загиней-Заболотенко З.А. – д-р юрид. наук, проф.

Б48 **Берзін П.С.**

Кримінальне право. Загальна частина : підручник. У 3-х т. Т. І. Загальні засади / П.С. Берзін. 3-тє вид., виправ. та доп. Київ : Алерта, 2026. 696 с.

ISBN 978-617-566-960-0

Ця книга є третім виданням першого тому підручника із Загальної частини кримінального права, який присвячується загальним засадам кримінального права. У цьому томі висвітлюються положення про кримінальне право як галузь права, його місце в системі права, механізм кримінально-правового регулювання, систему кримінального права, його принципи, джерела, чинність та застосування джерел, а також про кримінальне право як юридичну науку і навчальну дисципліну.

Для студентів, аспірантів (ад'юнктів), викладачів вищих навчальних закладів, науковців, працівників правозастосовчих органів, а також всіх, хто цікавиться проблемами Загальної частини кримінального права.

УДК 343(1–87)(075.8)

ISBN 978-617-566-960-0

© Берзін П.С., 2026
© Видавництво «Алерта», 2026

ЗМІСТ

Перелік скорочень	11
НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА, рекомендована до вивчення всього матеріалу в томі і	15
ПЕРЕДМОВА до першого видання	18
ПЕРЕДМОВА до другого видання	19
ПЕРЕДМОВА до третього видання	21

Глава I КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА

§ 1. Основні положення	23
§ 2. Поняття та загальна характеристика кримінального права як галузі права	25
2.1. Різні значення словосполучення «кримінальне право»	26
2.2. Основні ознаки кримінального права як окремої галузі права	27
2.2.1. Поведінка людини, яка підлягає правовому регулюванню в кримінальному праві	28
2.2.2. Система правових норм, призначених регулювати в кримінальному праві поведінку людей	30
2.2.3. Система інститутів, яка утворює галузь кримінального права	31
2.2.4. Режими правового регулювання поведінки людини	32
2.2.5. Загальнообов'язковий характер правових норм, які утворюють галузь кримінального права	32
2.2.6. Формальна визначеність норм кримінального права	33
§ 3. Предмет кримінального права	49
3.1. Взаємозв'язок кримінально-правових відносин та правовідносин	50
3.2. Підстави виникнення і функціонування кримінально-правових відносин	50
3.3. Закріплення поведінки людини в нормах кримінального права (нормах-заборонах і нормах-дозволах)	51
3.4. Структура кримінально-правових відносин	52
3.5. Види кримінально-правових відносин (загальнорегулятивні, загальноохоронні та спеціальні охоронні кримінально-правові відносини)	53
3.6. Юридичні режими функціонування механізму кримінально-правового регулювання залежно від загальнорегулятивних, загальноохоронних і спеціальних охоронних кримінально-правових відносин	55
§ 4. Кримінально-правове регулювання, його механізм, засоби, способи, предмет, методи, типи, стадії і межі	56

4.1. Поняття кримінально-правового регулювання, його засоби і способи, механізм	56
4.2. Предмет кримінально-правового регулювання.....	61
4.3. Методи кримінально-правового регулювання	62
4.4. Типи кримінально-правового регулювання.....	64
4.5. Стадії кримінально-правового регулювання.....	65
4.6. Межі кримінально-правового регулювання	67
§ 5. Завдання галузі кримінального права.....	68
§ 6. Функції галузі кримінального права	71
§ 7. Кримінальне право та інші галузі права у системі права	73
7.1. Основні типи співвідношення галузі кримінального права та інших галузей права.....	73
7.2. Співвідношення кримінального права та інших галузей права.....	76
7.2.1. Конституційне право	76
7.2.2. Міжнародне право.....	79
7.2.3. Цивільне право.....	80
7.2.4. Кримінальне процесуальне право	81
7.2.5. Адміністративне право	82

Глава II КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА

§ 1. Основні положення	85
§ 2. Публічне право та кримінальне право: співвідношення і межі	86
§ 3. Приватно-правові засади в кримінальному праві	92
§ 4. Матеріальне та процесуальне в кримінальному праві	96

Глава III МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

§ 1. Основні положення	102
§ 2. Механізм кримінально-правового регулювання: поняття і структура.....	103
2.1. Поняття механізму кримінально-правового регулювання	103
2.2. Структура механізму кримінально-правового регулювання	106
2.2.1. Кримінально-правові норми	106
2.2.2. Юридичні факти.....	114
2.2.3. Кримінально-правові відносини	121
2.2.4. Акти застосування норм кримінального права	122
2.2.5. Акти реалізації норм кримінального права	125
2.2.6. Співвідношення окремих елементів механізму кримінально- правового регулювання.....	125

Глава IV СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

§ 1. Основні положення	136
§ 2. Загальна та Особлива частини кримінального права: їх особливості, взаємозв'язок та структура	136
2.1. Складові елементи Загальної та Особливої частин кримінального права.....	137
2.2. Зв'язки між складовими елементами кримінального права: їх особливості та значення.....	152
2.3. Основні правила систематизації складових елементів Загальної та Особливої частин кримінального права.....	156
2.4. Системне узгодження складових елементів Загальної та Особливої частин кримінального права.....	159

Глава V ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

§ 1. Основні положення	162
§ 2. Загальноправові принципи кримінального права.....	165
2.1. Принцип законності.....	166
2.2. Принцип верховенства права.....	174
2.3. Принцип соціальної справедливості.....	185
2.4. Принцип гуманізму.....	188
2.5. Принцип рівності громадян перед законом.....	194
§ 3. Галузеві (спеціальні) принципи кримінального права	199
3.1. Принцип невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру	200
3.2. Принцип винуватої кримінальної відповідальності (у межах оціночної теорії вини в кримінальному праві)	201
3.3. Принцип вини як психічного ставлення при вчиненні кримінального правопорушення (у межах психологічної теорії вини в кримінальному праві).....	203
3.4. Принцип застосування заходів кримінально-правового характеру за вчинення суспільно небезпечного діяння, визначеного у Кримінальному кодексі	204
3.5. Принцип індивідуалізації застосування заходів кримінально-правового характеру	205
3.6. Принцип диференціації заходів кримінально-правового характеру...205	205
3.7. Принцип особистої (індивідуальної) кримінальної відповідальності.....	206
§ 4. Міжгалузеві принципи кримінального права.....	207
4.1. Принцип здійснення правосуддя лише судом	208
4.2. Принцип обов'язкового виконання судових рішень.....	215
4.3. Принцип доведеної вини (in dubio pro reo).....	216

4.4. Принцип розумності строків	219
§ 5. Інституційні принципи кримінального права	221
5.1. Принцип співрозмірності (відповідності) призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення, обставинам його вчинення та особі, яка вчинила кримінальне правопорушення	222
5.2. Принцип обов'язковості психіатричного лікування при застосуванні примусових заходів медичного характеру	223
§ 6. Міжінституційні принципи кримінального права.....	225
6.1. Принцип карального впливу	225
6.2. Принцип економії кримінальної репресії	227
6.3. Принцип відшкодування та усунення заподіяної шкоди.....	229

Глава VI ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

§ 1. Основні положення	231
§ 2. Історія джерел кримінального права.....	233
2.1. Історія кримінального законодавства.....	234
2.1.1. <i>Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу давньогрецьких Античних міст-полісів у Північному Причорномор'ї та Боспорського царства.....</i>	<i>236</i>
2.1.2. <i>Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу Візантійської імперії (VI століття – середина VII століття).....</i>	<i>237</i>
2.1.3. <i>Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу Хазарського каганату (середина VII – середина X століття).....</i>	<i>246</i>
2.1.4. <i>Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу Давньоруської держави (Київської Русі) (кінець IX – середина XIII століття).....</i>	<i>250</i>
2.1.5. <i>Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу Галицько-Волинського князівства (IX – XIV століття) .....</i>	<i>267</i>
2.1.6. <i>Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу колоній Венеційської та Генуезької республік (XIII – друга половина XV) ..</i>	<i>268</i>
2.1.7. <i>Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу Руської держави (Московської держави) (1478–1721).....</i>	<i>268</i>
2.1.8. <i>Акти кримінального законодавства, що застосовувались на українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського (середина XIII – 1795) .....</i>	<i>282</i>
2.1.9. <i>Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу Російської імперії (1721–1917) .....</i>	<i>287</i>

2.1.10. Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу Австрійської імперії (1787–1867).....	298
2.1.11. Акти кримінального законодавства, які застосовувались на українських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії (1867–1918).....	309
2.1.12. Акти кримінального законодавства Тимчасового уряду Росії, які застосовувались впродовж лютого – жовтня 1917 року.....	320
2.1.13. Акти кримінального законодавства Радянської Росії (РСФРР) та УСРР, які застосовувались впродовж 1917–1922 років (до утворення у 1922 році СРСР).....	321
2.1.14. Акти кримінального законодавства Української держави, які застосовувались впродовж квітня-грудня 1918 року.....	327
2.1.15. Акти кримінального законодавства УНР, які застосовувались впродовж 1918–1920 років.....	328
2.1.16. Акти кримінального законодавства ЗУНР.....	329
2.1.17. Акти кримінального законодавства, які застосовувались на території Польської Республіки (Другої Речі Посполитої) впродовж 1918–1939 років.....	329
2.1.18. Акти кримінального законодавства СРСР та УСРР, які застосовувались впродовж 1924–1936 років.....	332
2.1.19. Акти кримінального законодавства СРСР та УРСР, які застосовувались впродовж 1936–1991 років.....	336
2.1.20. Акти кримінального законодавства незалежної України (з 1991 року).....	342
2.2. Історія правових звичаїв як джерел кримінального права.....	345
2.2.1. Загальне поняття правових звичаїв як джерел кримінального права та їх кримінально-правового змісту.....	345
2.2.2. Історія розвитку правових звичаїв як джерел кримінального права.....	348
2.2.3. Система і види правових звичаїв як джерел кримінального права.....	352
2.3. Історія нормативно-правових договорів як джерел кримінального права.....	358
2.4. Історія релігійних норм як джерел кримінального права.....	360
2.5. Історія правових прецедентів як джерел кримінального права.....	368
2.6. Історія актів судового тлумачення та застосування норм права як джерел кримінального права.....	372
2.7. Історія правової доктрини як джерела у кримінальному праві.....	376
2.8. Історія джерел кримінального права, які поєднували декілька «форм» їх зовнішнього вираження.....	380
2.6.1. Джерела кримінального права Кримського улусу Золотої Орди (перша половина XIII – 1441).....	381
2.6.2. Джерела кримінального права Кримського ханства.....	391
2.6.3. Джерела кримінального права Османської імперії.....	392
§ 3. Джерела сучасного кримінального права.....	393

3.1. Джерела сучасного кримінального права: поняття, їх систематизація та взаємодія (співвідношення).....	393
3.1.1. Поняття та систематизація джерел сучасного кримінального права.....	393
3.1.2. Проблема визначення джерел сучасного кримінального права.....	395
3.1.3. Основні типи взаємодії (співвідношення) різних «блоків» джерел сучасного кримінального права.....	397
3.1.4. Взаємодія (співвідношення) різних «блоків» джерел сучасного кримінального права з урахуванням основних типів їх взаємодії.....	398
3.2. Конституційне законодавство.....	401
3.2.1. Конституція України.....	402
3.2.2. Інші конституційні законодавчі акти.....	405
3.3. Міжнародні договори.....	407
3.4. Кримінальне законодавство.....	416
3.4.1. Кримінальний кодекс України 2001 року.....	420
3.4.2. Структура Кримінального кодексу 2001 року.....	423
3.4.3. Кримінальний кодекс України 1960 року.....	424
3.4.4. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року та Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року.....	427
3.4.5. Кримінально-виконавчий кодекс України.....	433
3.4.6. Закон України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року.....	434
3.4.7. Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року та конкретні закони про амністію.....	435
3.4.8. Особливі (спеціальні) закони про амністію.....	440
3.4.9. Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 квітня 2015 року, та спеціальні укази Президента України про помилування.....	444
3.4.10. Кримінальні закони, які вносять зміни і доповнення у КК та стають його «компонентами».....	446
3.5. Кодекс України про адміністративні правопорушення.....	447
3.6. Акти «регулятивного законодавства».....	451
3.7. Рішення Конституційного Суду України.....	456
3.8. Рішення Європейського суду з прав людини.....	465
3.9. Акти судових органів влади щодо тлумачення та застосування норм кримінального права, що містять правові позиції.....	473
3.9.1. Постанови Пленуму Верховного Суду України та Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.....	474
3.9.2. Постанови та ухвали Верховного Суду України, в яких переглядалися судові рішення, що набрали законної сили, з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону про кримінальну відповідальність (кримінального закону) (п. 1 ч. 1 ст. 400 ¹² КПК 1960 року та п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК).....	482

3.9.3. Висновки щодо застосування норм права (правові позиції), викладені у постановах Верховного Суду (на підставі Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року та КПК)	495
3.9.4. Правові позиції Верховного Суду, оприлюднені Пленумом Верховного Суду, та роз'яснення Пленуму Верховного Суду рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства (на підставі Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року та КПК)	503
3.10. Роз'яснення правової доктрини	505
3.11. Правові звичаї	512
3.12. Кримінальні закони зарубіжних держав	522

Глава VII

ЧИННІСТЬ ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

§ 1. Основні положення	531
§ 2. Чинність джерел кримінального права у часі	532
2.1. Поняття та принципи чинності джерел кримінального права у часі	532
2.2. Поняття та особливості чинності кримінального закону у часі	549
2.3. Поняття та особливості зворотної дії кримінального закону у часі ...	558
2.3.1. Поняття зворотної дії кримінального закону у часі	558
2.3.2. Особливості зворотної дії кримінального закону у часі	559
§ 3. Чинність джерел кримінального права у просторі та за колом осіб	596
3.1. Поняття та принципи чинності джерел кримінального права у просторі	596
3.2. Поняття та принципи чинності джерел кримінального права за колом осіб	603
3.3.1. Видача особи іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду	614
3.3.2. Перейняття кримінального провадження	618
3.3.3. Виконання вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи	621
3.3.4. Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом	624

Глава VIII

ЗАСТОСУВАННЯ ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

§ 1. Основні положення	627
§ 2. Тлумачення положень Кримінального кодексу та інших джерел кримінального права, його види та способи	628
2.1. Поняття тлумачення положень Кримінального кодексу та інших джерел кримінального права	628
2.2. Види тлумачення положень Кримінального кодексу та інших джерел кримінального права	629

---

§ 3. Колізії в джерелах кримінального права, види колізій та способи їх вирішення	655
§ 4. Прогалини в джерелах кримінального права, види прогалин та способи їх подолання.....	664
§ 5. Кримінально-правова кваліфікація.....	668
5.1. Поняття кримінально-правової кваліфікації, її значення та зміст	668
5.2. Види кримінально-правової кваліфікації	671

Глава ІХ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ЮРИДИЧНА НАУКА (ДОКТРИНА)

§ 1. Основні положення	677
§ 2. Предмет кримінального права як юридичної науки (доктрини)....	679
§ 3. Завдання та функції кримінального права як юридичної науки (доктрини)	680
§ 4. Основні напрями праворозуміння в науці (доктрині) кримінального права	681

Глава Х

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

§ 1. Основні положення	685
§ 2. Предмет та основні методи вивчення кримінального права	685
§ 3. Основні форми вивчення кримінального права.....	686
3.1. Лекційні заняття з кримінального права	687
3.2. Практичні заняття з кримінального права.....	687
3.3. Самостійна робота та підготовка магістерських робіт.....	688
§ 4. Система курсу Загальної частини кримінального права	688
§ 5. Загальна характеристика літератури до курсу Загальної частини кримінального права	690

Навчальне видання

Берзін Павло Сергійович

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Том I. Загальні засади

Підручник

*3-тє видання,
виправлене та доповнене*

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку 15.12.2025 р. Формат 70 x 100 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 56,55.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.